

XX. század eleji püspökportrék a nyíregyházi Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjteményben

PUSKÁS BERNADETT

Az egyháztörténet kutatásához sajátos módon járulhat hozzá a történeti ikonográfia, a művészeti emlékek vagy azok képi dokumentációjának vizsgálata.¹ Tágabb kontextusba helyezve, liturgikus funkciójuk mellett a szakrális művészet tárgyai is a vizsgált kor egyházi életének, társadalmának keresztmetszetét mutatják be. A görögkatolikusság vonatkozásában az elkészült vagy tervezett művek egyházpolitikai és művészeti kapcsolatrendszerének, országos ismertségének, sőt, anyagi lehetőségeinek megismeréséhez is adalékokkal szolgál. A templomi rendeltetésű tárgyak mellett még inkább ezeket példázzák egy világi reprezentációs festészeti műfaj a görögkatolikus egyház megbízásából készült darabjai, a püspöki portrék.

Az első világháború és a görögkatolikus egyház kapcsolatát vizsgálva, ebből a szempontból elsőként az „*Inter arma silent musae*” klasszikus mondás idéződik fel, hiszen a képmásokon keresztül megvalósuló reprezentációra kevéssé alkalmas időszak volt ez. A bemutatásra váró portrégyűjtemény sem őriz az 1914–1918 közötti esztendőkből példát. Mégis tanulságos nyomon kísérni a püspöki portrék műfajának változásait az előzményektől, a háborút megelőző időszakon át, a háború utáni néhány évtized képmásain keresztül.

A nyíregyházi Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjteményt 1983-ban dr. Timkó Imre hajdúdorogi megyéspüspök (1975–1988) alapította, egyfelől a már használatból kivont liturgikus művészeti emlékek megmentésére, másrészt tudományos feldolgozásuk elősegítésére és a kiállított művek révén a helyi művészeti hagyomány és a keleti egyházi művészet bemutatására. A nemzetközi kiállításokra is több alkalommal kölcsönzött, jelenleg a kiállító teremben látható nagyobb számú ikon

1 Vayer Lajos, Pázmány Péter ikonográfiája. Budapest 1935. 4.

és festett textilművészeti, illetve ötvösművészeti tárgy mellett a Gyűjtemény világi festményeket és néhány püspöki portrét is őriz. A képmások száma nagyon szerény, mind a szlovákiai, az eperjesi püspökség épületében kiállított püspöki portrégalériához képest, mind a kárpátaljai anyaghoz, a munkácsi püspökök galériájához hasonlítva, amely az ungvári Kárpátaljai Megyei Boksay József Művészeti Múzeumának kiállításain szerepelt több ízben, és a közelmúltban, egyházmegyei naptárban is publikálásra került. Már ebben a kiadványban is feltűnt, hogy épp a háborús évek munkácsi püspöke, Papp Antal képmása hiányzik.

A püspöki portré műfaja a reneszánsz, majd különösen a barokk idején vált a püspöki, méltóság, rang és egyúttal a feladat nagyságának reprezentációs eszközévé. Így volt ez az egykori munkácsi püspökség esetében is, ahol a legkorábbi fennmaradt képmások között van Taraszovics Bazil püspök (1634–1651) ungvári arcképe, illetve De Camellis József püspök (1689–1706) eperjesi portréja, amelyek a 17, illetve a 18. században készültek, és mint történelemalakító személyekről emlékeztek meg a főpapokról.² - Az ábrázolásokon így különleges szerepet tölt be a beállítás, az öltözet, de a feliratok is.

A képmások mindig főpapi viseletben ábrázolják a személyeket. Hangsúlyosan mutatják a püspöki mellkeresztet, alkalmanként más főpapi jelvények szerepeltetésére is sor kerül. Az ábrázoltak kezében könyvet, vagy imakönyvet láthatunk az imádságos, ugyanakkor tudós, bölcs főpap megjelenítésére.³ A portrék mindig nagy figyelmet szentelnek a karakter megjelenítésének, és szándékosan többnyire mellékes a környezet, néhol teljesen semleges, egyszínű a háttér.

A nyíregyházi Görög Katolikus Gyűjtemény portréi közül csak a legkorábbi szerepel a kiállításon. A kisméretű arcképet már korábban részletesen bemutattuk és azonosítottuk, mint Bacsinszky András munkácsi püspök (1732–1809) képmását.⁴ A 20. századi portrék előzményeként említsük meg, hogy a 18. század utolsó negyedében készült szerény, kisméretű arckép is megfelel a püspöki portré kötelező képi előírásainak.

2 Puskás Bernadett: De Camillis püspök portréja és a munkácsi püspökök arcképcsarnoka. In: Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai (Collectanea Athanasiana - I. Studia; I/1.) Végheő Tamás (szerk.) Nyíregyháza. 2008. 295-313.

3 Rózsa György: Arcképfestészet. In: Művészet Magyarországon 1780-1890. In: Katalógus. Szabolcsi H.- Galavics G. (szerk.) Magyar Nemzeti Galéria. Budapest. 1980. 75-78.

4 Puskás Bernadett: „A munkácsi görög katolikus püspökök arcképcsarnoka.” In: Művészettörténeti Értesítő 58. 2009/1. 95–109.; uő: Egy munkácsi főpap reprezentációs lehetőségei a 18. század végén. In: „Ez a világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére Bubryák O. szerk. Budapest. 2010. 690.

Az egyszerű kompozíció fekete reverendában, mandíaszban és pileolusban ábrázolta az egyházmegye felvirágoztatásában nagy szerepet játszó püspököt, amint látványosan felmutatja püspöki keresztjét. A festményen rögzített fiziognómiai jegyek alapján a kép 1773 és 1777 között készült, és stílári jegyei alapján Spalinszky Mihály, vagy követője munkája lehet.

A nyíregyházi gyűjtemény portréinak következő csoportja már a 19-20. század fordulóján és a 20. század elején készült. Ezek között eperjesi, munkácsi és hajdúdorogi püspök képmása is van, melyeket egyelőre raktárban őriznek.

Ezek az évtizedek Magyarország művészetében a hivatalos művészet egyik felvirágzásának és egyúttal az új festészeti utak keresésének időszakaként jellemezhetők. Zajlanak az építkezések, az átépítések a millenniumi ünnepekre való készüllet jegyében. Így klasszicizáló portikuszt és neobarokkos toronydekorációs formákat kap az ungvári görögkatolikus püspöki székesegyház is. A festészetben is ez egyrészt az akademizmus és historizmus időszaka, ahogy az iparművészetben, bútorművészetben is. De újtásként a századfordulón a szecesszió és a szabadban való festés is elindul a nagybányai iskolával, amelynek egyik vezére Hollósy Simon Técsőre helyezi át nyári festőkurzusait, és rendkívül nagy hatást gyakorol majd a később kibontakozó kárpátaljai festőiskolára. Ebben a közegben készült egy sor historizáló stílusú ikonosztáz is szerte a munkácsi és az eperjesi egyházmegyében.

A nyíregyházi portrék között ezt az időszakot idézi a következő képmás, Firczak Gyula munkácsi püspök (1891–1912) portréja. A festmény stílusjegyei arra utalnak, hogy a 19. század végén készülhetett.⁵ Ezt erősíti meg a képen jobboldalt a talapzatra festett évszám: 1894. Az évszámot szignatúra kíséri, amely alapján a portré festője Fenczik Kornél (1856–1899) volt. Az arckép az előzőekhez hasonlóan félalakos. Firczak püspököt a korabeli püspöki hétköznapi viseletben, lila színű gombos latin reverendában ábrázolja, mellkeresztrel. A főpap világos szobabelsőben, kerek háttámlájú karosszékben ül, előre tekintve, karjait a karfán nyugtatja. Művelt és imádságos mivoltára utalóan, jobbáiban félig összecukott könyvet, talán imakönyvet tart. Jobb kezén a katolikus püspöki inszignia egyik jellegzetes darabja, a püspöki gyűrű. A világos, semleges háttér előtt balra egy könyvszekrény sarka látszódik, jobbra

5 Puskás Bernadett: A Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény anyagai I.: Ikonok, festmények. Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény. Nyíregyháza. 2012. 32, 61. Kat. 55.

díszes neobarokk talapzaton álló feszület, a papi személy áhítatosságára emlékeztetve. Az ábrázolás ilyen módon, hivatalos képmásként a püspöki erényekre is utalást tesz.

Firczák Gyula már 1886-tól nagyprépostként, majd országgyűlési képviselőként is szolgálta szűkebb hazája, Kárpátalja helyzetének javulását oktatási, szociális, gazdasági téren.⁶ Elkötelezett hazafisága mellett sokat tett a ruszin nép felemelkedéséért is, aminek zálogát az oktatás fejlesztésében, a munkahelyteremtésben látta. Püspöksége idején számos templom épült. Ő szentelte fel 1910-ben a debreceni görögkatolikus templomot is.

A képmás azonosításában elsősorban korabeli fényképfelvételek szolgáltak segítségül. A kép eredeti szerepéről, lelőhelyéről nincs adat, talán a Hajdúdorogi Külhelynökség számára készülhetett. A püspök további festett portréiról egyelőre nincs tudomásunk, így amennyiben Kárpátalján nem került elő arcképe, az 1894-ből származó kép jelenleg Firczák püspökről egyetlen ismert képmása.

Érdeemes kitérni néhány gondolat erejéig a festő személyére is.⁷ A képmás festője Fenczik Kornél Gyula munkácsi festő (1856–1899) kárpátaljai papi családból származott. Nagybátyja, Jenő az 1878-ben Budapesten kiadott Liturgia szerzője. Apja, Fenczik Péter görögkatolikus pap egyes említések szerint festő volt. Kornél a müncheni Művészeti Akadémián tanult, majd a munkácsi görögkatolikus püspökség széles körben foglalkoztatott egyházmegyei festője lett. A nagyobb megbízásokat egyes feljegyzések szerint édesapjával közösen teljesítette. Számos templombelső és ikonosztáz megfestése és átfestése kapcsolódik nevéhez. Többek között Uzsokon, Munkácson a görögkatolikus templomban és a kolostortemplomban, Huszton készült műveit jegyezték fel.

A következő nyíregyházi portré ebből az időszakból nagyobb mérete ellenére (79 x 59,5 cm) szerénynek számít. A képmás félalakot ábrázol, mégis a mellképek egyszerűségével csak az arcra összpontosít. Felirat, szignó nem található az arcképen, így festője még ismeretlen számunkra, ahogy a kép származási helye is. A portré háromnegyed profilban ábrázolja a kissé már őszülő püspököt, aki lila, gombos reverendát visel,

6 Marosi István: A munkácsi görög katolikus egyház kihívásai és a megoldási kísérletek Firczák Gyula püspök (1891-1912) tevékenysége idején. Licencia dolgozat. Budapest. 2010.

7 További irodalmat ld. Terdik Szilveszter: „...a mostani világnak ízlése, és a rítusnak módja szerint”. Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez. Nyíregyháza. 2011, 83.; uő: „Kitűnő munka, kiváló versenyképesség és nagybanitermelés.” Rétay és Benedek egyházi műiparintézete, Fons, XV (2008), 331.

mellkereszttel, fején pileolust. Hátul faragott magas széktámla sarka tűnik elő. Bár ezen a képmáson sem olvasható az ábrázolt neve, a korabeli fényképfelvételek segítségével – amelyek azonos kellékekkel Firczák püspökével ugyanazon műteremben készültek, – így a kerek arcforma, a fiziognómiai jegyek alapján sikerült azonosítani személyét. Dr. Vályi János eperjesi püspök (1883–1911) képmása ez. Az azonosítást az eperjesi püspöki portrégalériában található képmás is megerősíti, különösen olyan konkrét részletek révén, mint a mellkereszt formája.⁸ Vályi püspök az eperjesi, reprezentatívabb jellegű portréján zöld karosszékből ülve látható, háromnegyed alakként. A jelenet ünnepélyességét azon a festményen a félrevont zöld brokát emeli, a hátul álló könyves szekrény szokásosan a püspök tudós, teológiai doktor mivoltára utal. Főpapi hatalmának egyik jelvénye, az odatámasztott pásztorbot s a mellkereszt a 17. századtól tekinthetők a görögkatolikus püspöki portrék hagyományos elemeinek.

Ezzel szemben a nyíregyházi portré inkább a személyesebb vonatkozásokat, az egyéni karaktert kiemelő mellkép. Az eperjesi portré még fiatalnak, barna hajjal láttatja a főpapot, így valószínűleg közvetlenül a 1883-ban történt püspökké szentelése utáni időszakban ábrázolhatja. A nyíregyházi képmás mindenképp jóval későbbi lehet. Hasonló módon ábrázolja a püspököt az a rajz, amely 1902-ben jelent meg Budapesten „A katolikus Magyarország 1001–1901. A magyarok megtérésének és a Magyar Királyság megalapításának kilencszázados évfordulója alkalmából” c. kiadványban. Elképzelhető, hogy a rajz és a képmás mintájául azonos fénykép szolgált. Ez esetben a festményt az 1902 körüli évekre datálhatjuk.

A 20. század elején tovább bővült a görögkatolikus egyházi struktúra Magyarországon. A magyar ajkú görögkatolikusok kitartó küzdelmének eredményeképp 1912-ben az uralkodó Ferenc József főkegyúrként megalapította a hajdúdorogi egyházmegyét, majd Szent X. Piusz pápa (1903–1914) a Christifideles Graeci kezdetű bullájával (1912. június 8.) kanonizálta az alapítást. A gyűjteményben e nagyjelentőségű esemény emlékét őrizi egy jóval későbbi, a pápát ábrázoló portréigényű, vászonra festett oltárkép, amely eredetileg a nyíregyházi papnevelő intézet kápolnája számára készült.⁹ A kép megfestése, oltárra állítása négy évtizeddel

8 Janka, György. - Puskás, Bernadett.: Doplnky o prešovskom biskupovi Jánovi Vályim. In: Coranič, Jaroslav - Šturák, Peter –Koprivňáková, Jana: Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí II. Prešov: Prešovská univerzita 2012. 93 - 99.

9 Puskás B.: i. m. 2012. 32, 63. Kat. 58.

később annak emlékére valósult meg, hogy 1954-ben sor került X. Pius pápa szentté avatására. Az oltárkép hangsúlyosan portréjellegű. Ezzel igazodik ahhoz a 20. századi, valójában a barokkig visszanyúló gyakorlathoz, amely szerint a boldoggá vagy szentté avatási, majd megemlékező ünnepségek emlékképe inkább a hiteles képmás jegyeit kívánja közvetíteni, mintsem a szentség megjelenítésének absztraktabb, ikonikusabb formai jegyeit.¹⁰ A képmás portré jellegét egyaránt fokozza a realiztikus festésmód, a szokásosnál kötetlenebb kompozíció, amely azzal magyarázható, hogy - amint a korábbi 20. századi püspöki portrék esetében ez már gyakorlattá vált, a pápa hivatalos félalakos fényképe alapján készült. A szentatya gombos fehér reverendában, trónszékben foglal helyet egészen természetes beállításban, kissé felénk tekintve. Az Egyház építményének jeleként a háta mögött oszlop látható. Szentségére viszont egyértelműen utal a bal felső sarokból kiáradó, a középkori hagyományból átvett fénysugár mező, a megnyíló mennyei szféra, valamint a pápa feje körüli aureola.

1912-ben a munkácsi püspökségben Firczák Gyula püspököt követően Papp Antal (1912–1924) került a püspöki székbe, aki az új hajdúdorogi egyházmegye megszervezésében is segédkezett kormányzóként, majd miskolci apostoli kormányzóként működött.¹¹ Visszaemlékezések maradtak fenn arról, hogy az 1980-as években a nyíregyházi szeminárium egyik termében még látható volt festett portréja.¹² Azonban a későbbi években, a berendezés cserélődésével összefüggésben lekerülhetett a falról. Ma a lappangó képmás hollétére egyelőre nincsenek információk, a gyűjtemény anyagába már nem került be.

1913-ban a Hajdúdorogi egyházmegye első püspökévé Miklósy István (1913 – 1937) kapott kinevezést. A nyíregyházi gyűjtemény következő portréja ebből az időszakból Miklósy István püspök képmása a 20. század elejéről.¹³ A festmény minden bizonnyal e méltóság reprezentálásának szándékával készült, valószínűleg még a háború kitörése előtt. A kompozíció a Hajdúdorogi egyházmegye első püspökét ünnepélyesen, háromnegyed alakosan ábrázolja. A püspöki portrék szokásos kötelező motívumai mellett itt a világi reprezentációból átvett elemek is feltűnnek újra. Ilyen a barokk óta ismert függőmotívum, amely

10 Vö. Belting, Hans: Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt. Budapest. 2000. 11.

11 Janka György: A 100 éves Hajdúdorogi Egyházmegye története. Nyíregyháza. 2013.

12 Papp András miskolci görögkatolikus paróchus szóbeli közlése, amelyért ezúton is köszönetet mondunk.

13 Puskás B.: i. m. 2012. 32, 62. Kat. 59.

mögött táj tárul fel. A püspök a megnyíló távlat irányába fordulva ül karosszékében, határozottan és tetre készen tekint maga elé. Karjait a trónszék karfáján pihenteti. A püspök öltözete pileolus és lilagombos reverenda, mely fölött mellkeresztet visel. Reverendájára tűzve egy újabb világi elem látható, a közeleti érdemeiért 1907-ben szerzett Ferenc József Rend lovagkeresztje.¹⁴

Ahogy a bevezetőben is utaltunk rá, a háborús idősakkal a portré reprezentációs műfaja nehezen egyeztethető össze. A gyűjteményben sem őriznek képmást ezekből az évekből. Ezen idősakkból fényképfelvételek dokumentálnak különféle liturgikus és világi eseményeket. A fényképszalonban készült felvételek pedig a korszerű portréfestészet helyettesítésének igényével, többek között, a püspökök tanácskozásainak is emléket állítottak. Erre utal a Papp Antal munkácsi, Miklósy István hajdúdorogi és Novák István eperjesi püspökök közös fényképe, amely Nyíregyházán készült 1916-ban a naptáregyesítéssel kapcsolatos értekezlet alkalmából. Ahogy ez a fényképezés korabeli gyakorlatában az elterjedésétől kezdődően szokás volt, a fotó műfaja a festészet kompozíciós gyakorlatát, beállításait, kelléktárát alkalmazta.

Kitekintésként, a teljesség kedvéért még két képmás érdemel figyelmet a kronológia végén. A háború utáni évek és évtizedek a trauma utáni újjáépülés feladatait hozta a megcsönkített Magyarországon, az elcsatolt területekről ki-, illetve hazatelepített lakosság részére lakásépítkezéseket, telepeket főleg Budapesten, a modernizmus első jeleit mutató egyházi építészetet, iskolareformot, feleledő művészeti életet, római ösztöndíjat fiatal művészek számára. Mégis, Trianon után a Hajdúdorogi egyházmegye parókiáinak felét elveszítette, a görögkatolikusok száma és társadalmi súlya csökkent, sőt, egyfajta stigmatizációt élt meg, számára beszűkültek a lehetőségek.

E kettősséget hordozó évtizedek végén készülhetett a következő hajdúdorogi püspök, Dr. Dudás Miklós (1939–1972) portréja.¹⁵ A korábbi meghatározásunkat pontosítva a püspökké szentelés éve után készült fényképek alapján, a képmás ezekben az első években készülhetett, ismeretlen festő munkájaként. A kompozíció, szakítva az eddigi gyakorlattal, nem oldalra fordulva, félalakosan ábrázolja a püspököt, hanem szinte szembenézetben álló, háromnegyedes alakként. Leengedett karja-

14 Janka György: Miklósy István püspök (1913–1937) a korabeli görögkatolikus sajtó tükrében. In: *Symbolae: A görögkatolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai.* Végheő Tamás (szerk.) Nyíregyháza. 2010. 335-344.

15 Puskás B.: i. m. 2012. 33, 62. Kat. 60.

it lila palástja takarja, fekete reverendája fölött lila övet és mellkeresztet visel, fején lila pileolus. A püspök alakját a sötét háttér emeli ki, derűs magabiztosságot sugárzó arcára a régi hagyomány szerint a kép bal felső sarkából érkező fény vetül, ami fokozza a portré ünnepélyességét.

A figyelemre méltó arcképek sorát Dudás Miklós püspök időskori háromnegyed alakos képmása zárja, amely szintén raktárban rejtőzik, és technikai okokból a gyűjtemény katalógusából is kimaradt. A stílusjegyek és a kép jobb alsó sarkában olvasható szignatúra alapján a kép Prokop Péter pap festőművész (1919–2003) már 1967-ben készült műve. A gyors ecsetvonásokkal felvitt friss kék háttér előtt ábrázolt püspök ábrázolása szakít az előző fél évszázad akademikus, majd szocreál szemléletével. Hitelesen, de ugyanakkor már könnyedebben, általánosítóbb formákból építi a képmást. Vele együtt a nyíregyházi gyűjtemény raktárában pihen több további püspökportré is, Dudás Miklós püspök egy harmadik, gyenge kvalitású portréja, Timkó Imre hajdúdorogi megyéspüspök (1975–1988) még 1956-ban készült szocreál jellegű idealizálással megfestett papi képmása, valamint egy püspöki portréja, továbbá Dr. Keresztes Szilárd hajdúdorogi püspök (1988–2008) arcképe, amelyek szintén követik a portré 18. századtól kötötté vált műfaji előírásait, viszont már egy következő történeti időszak nem kvalitásos példái.